

նեաց հանձարն կը ծանօթանայ օտարաց, այլ եւ բանասիրաց մտադրութիւնը զբաւոյնով՝ շատ մեծ կետեր կը լուսաւորուին, ինչպէս Ֆելթիեր ալ առատապէս ասոր նպատակն է։ Ֆելթիերի այս գործը գեղեցիկ տեղ էր կը գրուէ մեր հին երգող մատենագրութեան մէջ, ուր անոր յիշած գրուածներէն զատ կայ նաեւ Ա. Մ. Գարգաւշանի ճանրատ գրութիւնը՝, զոր անտես ընել չենք ուզեր։

Հ. Ն. Ա.

ՍԵՆՏԻՄԵՆԻՆԻ ԻՄՈՍԻՆՆԵՐ

Ն.

Իմէ Միխիլար Գօշ տեսած է հայ Սեկունդօր՝ վեր յիշեցնելը։ Այս մասին յիշատակութիւն կը գտնենք նաեւ Միքայէլի Ասորայ Պատմութեան հայ թարգմանութեան մէջ, ուր կը կարգադրէ։ «Եւսոյ ծառանքի երեւոյթաւ Սեկունդօր խառնուելով լուսին»՝ ըստ համառօտ խմբագրութեան նայն պատմութեան (տպ. Երուսաղէմ, 1871, էջ 116, 6), մինչ ընդարձակ խմբագրութիւնն այս խօսքն հետեւեալ կերպով ունի։ «Չայսոս ծառանքի եր Սեկունդօր լուսին» (տպ. Երուսաղէմ, 1870, էջ 140, 24)։ Չարմանայի եղանակաւ Միքայէլ Ասորի, եթէ կրնայի այստեղ հայ թարգմանութեան վատահիւլ զՍեկունդօրն ոչ թէ Ադրիանով ալ Տրայանոս ժամանակ կը գտնէ։ Սեկունդօրի յիշատակութեան ետքը կը սկսի Ադրիանոս պատմութիւնը՝ զբնով այսպէս։ «Ենտ Տրայանոս թագաւորեաց Ադրիանոս ամս քսանն եւ մի» (ըստ տպ. 1870, էջ 141, 4, իսկ տպ. 1871, էջ 116, 8) «Չին Տրայանոսի թագաւորեաց Ադրիանոս» (եւս)։ Եւ որովհետեւ ապահով կ'երեւայ որ այս խօսքն ասորի բնագրին մէջ կար, ուստի ասիւ չի հետեւիլ թէ պատմութեան հայ թարգմանիչը տեսած ըլլայ Սեկունդօրի հայերէնը, թէեւ այս շատ կարելի էր։ Չայս Սեկունդօր կը յիշէ Միխիլար Արիփանցի իւր ժամանակագրութեան մէջ, որ Վեպարիանոս թագաւորութեան ժամանակը յիշատակելէն ետքը, սա ծառանքի յիշելը կը գրէ (յսմ Տեսան 132) «Արտաշէս շինէ զԱրտաշէս Սեկունդօր լուսին ծառանքի»։ «Ամենէն յարգին է հոս Արտաշէս պատմիչին յիշատակածը, զոր մանրամասն յիշելու ենք։ Արտաշէսն եկեղեցական պատմիչ մըն է անձուկ նշանակութեամբ։ Իւր գրութեան մաս նուանել Բ Բանն կը խօսի զբնով մի միայն Յունաց, Հայաց եւ Վարց մէջ եղած կրօնական վէճերուն

վրայ, Առաջին մասին մէջ ուրիշ նիւթոյց վրայ ալ գրած է այլեւայլ գրուածներ՝ մեծաւ մասամբ հին գրութիւններէն օրինակելով։ Ադրիանոս կայսեր վրայ հետեւեալը կը գտնենք գրուած։ «Թագաւորը Արիանոս ամս քսանն եւ մի, որ երկուստեաներորդ ի թուոյ թագաւորացն Եւսոյն։ Սա եկն ի գաւառն Արիանոսոյ, եւ հարցանէր վասն Սեկունդօրի փոխադրելի արժեանքոյ, որ զինքն նուանեալ էր ի վարս ժողովարէնեան՝ զՊիթագորէ նախանն առեալ։ Եւ զամենայն ժամանակն կենաց իւրոց ի լուսինեան զինքն նուանեաց. եւ բարոյժ բան խօսեցեալ ընդ նմա պէպաւն հարիւր, ոչ կարաց բան լսել ի նմանէ, կայսր միայն ի ձեռն գրոց բանս ինչ առական, Եւսոյ կարոր նշանակալից է ոչ միայն անոր համար որ կը ցուցնէ թէ հայ Սեկունդօրն ծ գրանէ շատ յառաժ ծանօթ էր, այլեւ անոր համար՝ որ կը վկայէ թէ Արտաշէս հայերէնին ամբողջական օրինակ մ'աւանդէ ունի։ Վասն զի այնպիսի մանրամասնութիւններ կու տայ Արտաշէսն, որ այժմու հայերէնին մէջ կը պակսի։ Ըստ Արտաշէսի՝ Սեկունդօր ժողովարէնէն մը կը վարէր՝ Պիթագորէն ըլլալով եւ «զՊիթագորէ նախանն առեալ», Այժմու հայերէնին մէջ չկայ այս տեղեկութիւնը՝ Վարցց սկզբան պակսելով։ Բայց կար հոն Արտաշէսի օրինակին մէջ, եւ այն Վարցց առաջին տողերուն մէջ, ինչպէս յայն կը վկայէ, որ այսպէս կը սկսի։ Σελωνδος εγενετο φιλοσοφος ουτος εφελουσθησε την υπαγατα χρουν, σιωπην εσχησας, Π ν α γ ο ρ ι κ ο ν ο ν ε ζ η λ α χ ω ε β ι ο ν . «Սեկունդօր եղեւ խմատաւոր. աւ. աւ խմատաւորեաց զամենայն ժամանակն լուսինայ կրէեալ, Նիւթնայս եղեւ Պիթագորէն ինչ»։ Տարակից կայ ուրեմն որ Վարցց սկիզբն որ այժմ կը պակսի, կար Արտաշէսի օրինակին մէջ, մանաւանդ որ Արտաշէսն ուրիշ լեզուի մը հմուտ եղած շ'երեւար։ Բայց ասոր իւր բրած կոչումն Վարցց հայերէնին քանի մ'աւանդութիւնը պահած է. այսպէս եւ Սեկունդօրի Վառց «առեւ կոչումն»։

Հայերէն թարգմանութիւնն ուստի Արտաշէսն, որ իւր ժ. դարուն կը գրէր, շատ յառաջ ծանօթ էր։ Թարգմանիչն ալ կրնար թերեւս կարծուիլ Ստեփանոս Սեկունցի (Ը դար) որ նման գործերը փոխած է հայերէնի։ (տես Վաղակիւսոսի, Պատմ. Գ, 19, ապ. Մով. էջ 260—61.) Սակայն այս կարծիքը դեռ եւս չէ ապացուցեալ. մանաւանդ թէ ըստ մէջ Սեկունդօրի թարգմանութիւնն շատ աւելի հին է, այնպէս որ «Բարեւ խմատաւորեաց» գործին հայ թարգմանիչը տեսած կ'երեւայ զայն։ Այս «Բարեւ խմատաւորեաց» ժողովածոյն շատ այլակերպութիւններ կրած է դժբախտաբար, բայց Էսական մասն շատ հին է եւ արդէն Է դարուն առհասարակ ծանօթ եղած կ'երեւայ։ Սեկունդօրի անուամբ քանի մ'աւանջուածներ կան այս հաւաքման մէջ. ոմանք գործ չունին մեր Լուսինային հետ, այլք անիւն առեալ են։ Լուսինային հետ կապ չունի օրինակի համար

¹ Եւսոյի Ուիլմէն Դարութեան Ի Գ. Պիւն 1887. երես 28—30.

² L'Anglois (Chronique de Michel le Grand, Venise 1688, p. 103, n. 8) կը յիշէ թէ նաեւ Առաջարկ (Բարեւորեաց) կը յիշատակէ Սեկունդօր իւր «Արտաշէս ժամանակագրութեան մէջ (էջ 54)։

³ Միխիլար Արիփանցի Պատմութիւն, Հրատ. Բ. Պատմութեան, Պետք. 1867, էջ 59. իսկ Հրատ. Է. մի. Ի. 1860, էջ 15 (յսմ Տեսան 89)։

⁴ Ուիլմէնի պիւնիպոնոս. Պատմութիւն Հայոց. Վարց. 1871, էջ 58—59.

Հետեւեալ ասացուածն (Թ., 10.) «Սէխ-ն-թա-նի
սեւեւալ զոմի զի աւս փառնորի մահ հոյեք ունին,
սաւ. Ո՛վ դու. ընդէր կուես զայն, որ թէպէտ ոչ
կոնեմ կերպարոյս զայն»¹ Սեխուդուրի վճռուեալն
են ընդհարանական ուրիշ ասացուածները. Հաստ էր
կայ ասուածն իւլ Վճռէն (Մահ), եւ է այսպէս
(Թ., 19).² «Սէխ-ն-թա-նի զմահ ասուածն ասոց (ձեռն.
Փարսի լաւ եւս) «սեխ»³ է եւ ինչիւն Վճռուածն եւ-
նչէր ասոցաւ, Համեմատեալ է ասոր Հետ իւլ,
6, 7, 9, որ կ'ըսուի թէ Մահն ըլլայ «Բճռ-ն-թա-նի»
երկն-ը. ասոցաւ զմեծաւ (սեւ իւլ, 4 լաւ եւս)
«նչէր» հայերէն, Միտ գրուի որ այստեղ «Բանը
իմաստաբար» հայերէն Սեխուդուրի Հետ աւելի
կը Համեմատենք լաւ յոսկի. փառն էր վերջինս
թէ եւ ունի «ձեռնասանց երկիւղ (πλοῦσιον φόβος),
բայց չուի «աղքատաց իղձը», այլ «ասոցաւ
Բիւր-ն-թա-նի» կամ «ցանկութիւն» (πενήντων
παράθυρα կամ ἐπιθυμία բառ Թ, եւ παραλαία,
«բաշտանք», բառ P.) երկուքն ալ չէին կրնար
«իղձը» թարգմանել, որ իւլ, 4 տեղէն ասուածն
է, որ յոյն նոյնպէս «ցանկութիւն» կ'ըսէ.
(«պանծալի» բառին վրայ տես վարը իւլ, 7
տեղիւ ծանօթութիւնը)

Ուրիշ կոչումն ալ կայ, որ Սեխուդուրի Թ.Բ.
(կէ) վճռէն Հետ կայ ունի եւ կը պահար Վճռու-
ածն տպագրութեան մէջ, եւ է այսպէս (Է, 3.)⁴
«Սէխ-ն-թա-նի» է հայերէն թէ զէն է ինչ, ասէ.
ըստինքն հաշուի. Բարդ իւր-ն-թա-նի. քան զընչի.
Սեխուդուրի ասուածն. ինչպէս իւլ. Սեխուդուրի
Այս կոչումն նշանակու է այտու որ այնպիսի կտոր-
ներ ունի որ ոչ յոսկաւորեն եւ ոչ Հայոյն մէջ
կան: «Բնութեան զարգաց, բառ. աւս բառ Թ.Բ, 2 խօսքն
է, ինչպէս նաեւ «սան քրիկ» Թ.Բ, 8 ասղէն
(— որուն «ձեռն» Հնարդն ասացուածն =
չարման, Հսո ասորական բառով էր բացատրուե-
ր է): «Ինչպէս իւլ. թ. 13 խօսք չկայ այժմ — Հայ Սե-
խուդուրի մէջ, բայց ըլլալու էր նախնականին»⁵
Ինչպէս կը վկայէ յոյնը՝ Բիւս միասուն ըսելով. է
քան երեք նախնականութիւնը, որ թէ Հայոյն եւ
թէ յոսկին մէջ կը պահար: Ինչպէս մեկնելու է
զասուի. կային ասուի նախնական Հայոյն մէջ՝ թէ
ուրիշ, ասորերը յոյն ընտրե- իր թարգմանուած
են: Նոյն խոյնին ընդ կրնանք բուռն այն ընտրական
կայ կտորին Համար, որով ասուի քաղաքն են, եւ
քաղաք մ'ետըք պոյն ինչեւէ. Այս խոյնին որոշել
գտար է. մանաւանդ որ ինչ ինչ բան անշուշտ
յետասուած յաւելուած է. ասորականական է
այսպէս՝ «Բարդ իւր-ն-թա-նի» խօսքն. իսկ «Բար-
ն-թա-նի» պէտք է ուրիշ «Բարն-թա-նի» ինչպէս
(սեւ քիւն մէջ վարը):

¹ Ստեփ., Ա. էջ 32: Այս իճնին յոյն կը խօսի
Թեզ (էջ 12) եւ կ'ըսէ թէ ասացուածն յայն ընտրե-
րեն է. (Müller, I, 230, էջ. 29.)
² Ստեփ., Ա. էջ 32: Այս փոյն կը խօսի Թեզ
(էջ 22) եւ կ'ըսէ թէ Մարդիկ տպագրութեան մէջ կը
պահար:

³ Փարսի 22-ականը (106, Թ., 237b) զայս եւ
նախնականը Բարդ իւր-ն-թա-նի պահու-
ածն ասէ. եւ երկու մեծասանք են ինչ ինչ ասոցաւ,
Սա տեսնուի զոմի զի աւս փառնորի մահ հոյեք ունին,
սաւ. Ո՛վ դու. ընդէր կուես զայն որ թէպէտ ոչ կուես թեք
սեխուդուրի զայն,
⁴ Անդ, Թ., 233a:

Մեր Մատենադարանի Թ. 29 ձեռագրին
մէջ (Թ., 221b) կայ նաեւ Հետեւեալ ասացուածը.
«Սէխ-ն-թա-նի» (ձեռն. «Սեխուդուր») ասէ. կէն զ'ըն-
չուս եւ անկուս. Բիւր-ն-թա-նի «սեխ» է ինչ
Բիւր Բարդ իւր-ն-թա-նի զէն ընչէր եւ ասոց Բար-
ն-թա-նի, զէն զմահ ասուածն ու Բար-ն-թա-նի, Լաւագոր
վճռոյ այս, որ գտնէ «Կանանց թշնամի» Սեխու-
դուրի ասուածն լաւ կը յարմարի:

Դասուած է որ այս կարգի գրութիւնը, ուստի
թէ վճռու է թէ մանաւանդ. Բարդ իմաստա-
բար» միշտ երկթական եւ փոփոխութեան եւ
նաեւ անոնց լեզուի՝ ռամկանայու: Օրինակի Հա-
մար Սեխուդուրի «Ինչ» վճռու «Բարդ իմաստա-
բար», գրութեան ուշ ժամանակի մէջ Հայաւը-
ման մէջ բարդորակ կերպարանափոխուլ զիմք կը
ներկայանայ մեզ, այսինքն Մարտի 1675-ին տպա-
գրուած զընդ մէջ, որուն տիրութիւն է՝ «Գիրք
փայտու» եւ Հարկուր Հոնուրց Հայադարանաց
բարեբար», եւս՝ Հայադարան Թեզա՝, ընծան է
տպագրութեանն բոլորականութիւնն եւ քանի
մ'որինակներ յաւաք ըբեռն, ի մասնաւորն այն
գրքին մէջ գտնուած (էջ 122) Սեխուդուրի վճռու
(«Չէնչ է ինչ լաւ») թարգմանու եւ Համեմա-
տած: Թեպետ Մարտի 1675-ին այս տպագրութիւնը
չունինք պիտ' առ ձեռն, եւ թէ եւ Թեզա ալ չէ
Սարգսեան Հայ ընտրիք, սակայն յաւաք կոչումն
չի տարբերի տպագրեալէն: Մեր Մատենադար-
անի Թ. 29 ձեռագրին ունի այսպէս (Թ., 219a)
«Սէխ-ն-թա-նի» հայերէն է զէն է ինչ լաւ, ասէ.
Աւս ընչիւն. (= Թ.Բ, 9 ասուած «անծայր բար-
ն-թա-նի» (ուստի ոչ չէր Թ.Բ, 8, այլ «Բարդ
Իւր» Թ.Բ, 9 բառ ձեռն. փար.) Սեխուդուրի քա-
ղաքն. (= Թ.Բ, 9 մարմնէն էլ ընտրուած, որ ուստի
Սեխուդուրի Հայ թարգմանութեան նախնականին
մէջ ըլլալու էր.) Ինչպէս ինչպէս (Համ. Բիւս
միասուն է Բարդ իւր» Թ.Բ, 9 բառ ձեռն. փար.)
«Կենաց թշնամի», ուստի այսպիսի բան մը գտնուե-
լու էր նախնականին մէջ.) Հանապաղատեալ մանա-
կ (Թ.Բ, 7 «Դաս, ունի» Հնար. Թեզա կ'ընտրու-
ր որ Հսո Հայն Հիլա տեսած ըլլայ եւ Հիլա
Հասար կարծած.) Բարդ իւր-ն-թա-նի (Թ.Բ,
13 որ «Իւր» կ'ըսուի, բայց Հայոյն յատուկ
«Բարդ իւր» կը գտնուի երկուքն մէջ.) Հայ-ն-թա-
նի. (Թեզա կ'ընտրուի որ յոյն Զեռնագրաց
սոսնժոնմոն «Բնութիւն» բառը սոյն միջոյն կար-
գացուած ըլլայ.) Աւս-ն-թա-նի ինչպէս (Համ. սոս-
ն-թա-նի ծրագրաց, որ ըլլալու էր նախնականին
Հայոյն մէջ. (Թ.Բ, 10) բառ ձեռն. փար.) «Ինչ
կը կարգայ սեխուդուր, ինչպէս տեսնուի.» ինչպէս
լաւ. (Թ.Բ, 17 լաւ եւս «պիտիւն» կը պահար
Մարտի 1675 տպագրութեան մէջ.) Ինչ զէն ինչ
պա-
տու. (= Թ.Բ, 4.) Ինչպիսիք ինչ. (= Թ.Բ, 5).
Անոնք քիւն-թա-նի. (= Թ.Բ, 9 ուստի լաւ ըսն
Մարտի 1675 տպագրութեան մէջ.) Ինչ թեզա
կ'ըսուի «անծայր գիտութեանն ուղիւն» Ընտր

⁵ Համ. Հայ-ն-թա-նի Մարտի 1675-ին. Վճռու. 1683,
էջ 138:

⁶ Թեզ, էջ 19 եւս, մանաւանդ էջ 21—22, Խաւ. 2:
⁷ Այս քաղաքը կարգաւոր ինչպէս Մարտի, որով
կոչումն ինչ ինչ, Բաւ. (Ա. էջ 12գ) «Բար անտրամիւն»,
ընդ Բար-ն-թա-նի մասնին:

պէս. (Չեւս. մեր Մատ. Թ. 29, Թդ. 217 ձ) «Թեանով պիթագորէան (ձեւ. «պիթագորան») հայրենայ, քաղաքովս ինչ յառնէ յառն (ուստի ծիշդ = γυνή ἀπ'ἀνδρός καθάρῃ) և Խեմֆֆֆֆրան (ուստի բառ առ բառ εἰς τὸ θέσμοφороδον) Խեմֆ (= χάεσιν), սասց. յիւրմէն (ձեւս. «յիւրէն») նոյն ժամանկ, յատարէն՝ եւ ոչ երբէք,» Այս է Թեանի Խաղիւն Թարգմանութիւնն եւ ոչ Թէ վերջնք, որ ուրիշ յոյն բնագրէ մը Թարգմանուած ըլլալու են: Արդ խոտի խոտելով՝ Թէ «Բանք Իմ», եւ Թէ Պիտոյից Գիրքն կրեան յիւնայ կտորի՝ Խաղանք ունկախ՝ մեկնոյն յոյն բնագրէն Թարգմանած ըլլալ: Բայց աւելի հաւանական կ'երեւայ ընդունելն որ Պիտոյից Գրքց հեղինակը «Բանք. Իմ», գրուի Թեան Խաղից գործածած ըլլայ, բայց ոչ միշտ բառ առ բառ օրինակած անկէ: Սերէստ ստուգել կարգադրած է Պիտոյից Գրքց խաղի, բայց Թեան «Բանք Իմ», որով մերթ միշտ մերթ միւսին հետ կը միաբանի: Բայց ստոր «Բանք Իմ» ստուգարայն, Գրքց նախնականը կ'աղանարի կտորն իբրեւ Թեան Խաղի Խաղի, որով յաւելի ըստը. (Տրու. Պատկ. էջ 132, 8 եւն.) «Այլ անանեմք՝ զի եւ կարի իսկ ի հինն եւ յառաջին փիլիսոփայն պիտի է գարչելի Սերէստ Խաղիս կը պրահուի թիւն: Զի Սոքրատի լիթենացայ, աւրեան եղեալ Աթենացոյն ի բաց կալ է պրահուիթենէն եւ ոչ ընդունել զպոստիկորդին ի ժառանգութիւն: Ղիկուրգոս Ղալիկէմանցի աւրեան եղ Ղալիկէմանցեաց՝ ի բաց կալ է պրահուիթենէն, եւ ոչ Թաղիլ իսկ զպոստիկորդին,» Եթէ ուղիւ է մեր կարծիքը, ցուցուած կ'ըլլայ ստով որ «Բանք Իմ» 660էն շատ յառաջ Թարգմանուած էին, իսկ Սեկունդոս աւելի կանոնաւ:

Այս շեղմունքէն ետք դառնալով վերստին Սեկունդոսի հայերէն Թարգմանութեան, եւ քիչ մ'աւելի մերձուստ նկատելով զայն:

Ձ.

Շնչն բնաբաց որոն հետ կը համաձայնի հայն: Ստուգել եւ ոչ մեկուն հետ բարոյրկին: Այն բաղմամբի դիպաց զէմ՝ որոնց մէջ հայն Գարիւղեան (Բ) ձեռագրին կը համաձայնի, կան նոյնչափ բաղմամբի դեպքեր, որոնց մէջ Ղաւորեան ձեռագրին (Գ) կը համընթանայ. յառաջակց Օքսֆորդեան ձեռագրին (ՕԻ). հետ շատ քիչ կապ ունի հայն:

Աւելորդ չէ քանի մ'օրինակ յիշել հոս: Հ (= Հայ բնագիրը) կը միաբանի Բի հետ ի միջե պլլցը (Գ, 2) «պապ ծովեղէն» = θαλάσσιον στεφάνωμα. (Ձ, 6) «գգեան պողոց» = καρπιών περιβόλαιον (նոյնը նաեւ ՕԻ), 7 «անանց ծառապայծ» = ὁδὸς βεστος ἀκτις. — պայպե նաեւ (Ը, 6) «մայր պողոց» (Թ, 5) «գործի անառապինդ» (ԺԲ, 15) «ստար ի ծոռնդ մարդկան» = ἀνθρωποποιον πούργημα. (ԺԵ, 3) «ուղիկից հողմոց» (անգ, 9) «ծովակաց մեծամարտիկ» (ԺԶ, 11) «ծի ծովեղէն» (ԺԸ, 4) «սանայ ծովու փառապանք» եւն եւն — Ընդհանրապէս Հ կը համաձայնի Ղաւորեանին հետ, ի միջի պլլցը՝ (Ե, 8)

«յուշարար անդադար» = παλινδρομος ἀνάμνησις (Թ, 8) «բարի հարեանդնիկ» = ἀπαράμουνος ἀγαθόν, 9 «կենաց մաշէլ» = ζωῆς θαπάνημα (ԺԲ, 8) «տան ձեռն» (անգ, 9) «անդպի աւան բնիկմը» (ԺԳ, 8) «ստացուած օրիւ ի զպարտեւ» (անգ, 11.) «բախտ անհաւ» (ԺԶ, 1) «բախտ կարգեալ» (անգ, 8) «խաղալի հողմոց» եւն եւն: Բայց ստոր Հ նշանուար կէտի մը մէջ կը համաձայնի Գի հետ վաճառ զի Հ ունի Ժի վիճեր մեծամարտութեան նկատմամբ. զոր միայն Գ ունի. միշտ եւ անգամ անոր սխալ բնթերցումն Դի ձեռն մոսպոչ (փխ) մոնոմաչոս) պահած ըլլալով՝ «ԶԽՆԷ Է Ժոյն-ի-ց-ի-ն-ի-ն»:

Յայտնի է ուրեմն որ հայն բարոյրկին անիւն յոյն բնագրի մը կը յերկայադրէ, որ Թէ Բ եւ Թէ Գ ձեռագրէն կը շեղի, մերթ մին եւ մերթ միւսը կը հաստատէ: Եւ գտնուին նաեւ տեղեր, որոնց կէտը միայն եւ կէտը միւսին միաբան է: Օրինակ համար ԺԶ, 10, 11 խաղեր, ուր նաեւ համար կ'ըստի Թէ ըլլալ «Խաղալ փայտեղէն. ինչ Ժիւլի» Գ ունի ստոր առագած (փխ) մոնոմաչոս, իսկ Բ երկրորդը՝ πελάγιος ἔπποσι, եւ նմաներ:

Ինքնին կը հասկերցնի որ հայն շատ մը յատուկ բնթերցումներ ունեցալու է, որոնք ոչ Բի եւ ոչ Գի մէջ կը գտնուին կամ գտնէ ոչ նոյն ձեւով: Արշալի ալ սասնց մէկ մասն ապացայ ըլլալ եւ մաս մ'ալ անապահով: Կը մնայ ստուգելն մեծ մաս մը հաստատուն: Ընդհանրապէս քիչ չեն այն տեղերը, ուր հայն յոյն ձեռագրաց ոչ միայն բնթերցումն ունի, որոնց մէջ մեկ մասն զրգաբաց ձեռագր. դուրս մնացած է, մաս մ'ալ արգէն նախ նախնին՝ ուստի հայոյն յոյն բնագրին մէջ չկար: Օրինակներ բերել աւելորդ կը համարինք, վասն զի մեր ծանոթութեանց մէջ իւրաքանչիւր վճռի վերջը դրած ենք պայպիկները, Թէ զանոնք՝ որ աւելն յոյն օրինակաց մէջ կան եւ Թէ զանոնք որ անոնց միայն կամ միւսին մէջ կը գտնուին, եւ զորոնք Հ չունի: Գծարարաբար հայոյն մէջ քանի մը վճիռներ Թերթի աւանդուած են. պայպե առաջինն (Աշխարհ), ուր ձեռագիրը Թերթի է, երկրորդը՝ վճիռն (Աստուած), զոր Օ միայն ունի եւ ուրիշներ: Քանի մը բան ալ յաւորագոս մէջ յիշուած է:

Արդհետեւ հայն աւելի յոյնաբէնէ Թարգմանուած է, ըստ Ինքեան կապ մը շուրի միւս իւրագրութեանց՝ լատինականաց, ասորիականին, արաբ. եւ եթովպ. Թարգմանութեանց հետ: Քիչ են անոր համար այն տեղերը, ուր հայն շեղելով յուշարեանն սասնց միայն հետ համաձայնի, որով ցուցուած կ'ըլլայ ի հարկէ Թէ հայոյն անառա յուշարեանն այն տեղերը աւելի մերձուար էր վերջնոց քան այժմու յուշարեան օրինակներուն: Օրինակի համար (Ժ, 6) հայը կ'ըսէ Թէ «հառաիւ անիւնը ջրոց» ըլլալ ծովը, զոր միայն լատինականը ունին. (տես Եպիսկոպ. եւ Վիկի. ԲՈՒԼ. hospitium fluvio-um.) Եթէ մեծապագ. ասորի Թարգմանութեանն ամբողջ պահուած ըլլար, անշուշտ հայոյն հետ

1. Հմտ. Գ, 4, 5, 7, Ե, 4, Է, 5, Թ, 2, 3, 11, 12, Ժ, 5, 6, ԺԲ, 11, 12, ԺԳ, 5, 11, 12, ԺԵ, ԺԶ, 2, 6, 7, ԺԶ, 14, ԺԷ, 4, 8, ԺԸ, 6, Ի, 6 եւն: — Ինչ Ինչ տեղեր ստուգի յետասուս են, պայպե՝ Թ, 1,

ման, որ ի սկզբան կը վարանէր, յետոյ հաւանա-
կան կը գտնէ Թիշէնտորֆի կարծիքը. (էջ 44—45.)
Կը մնայ այժմ հայերէնին ինչ ինչ տեղեկաց
վրայ խօսիլ, որոնք ըստ մասամբ մեկնութեան
կարօտ են. ըստ բան առաջին հայեցումներն ա-
ղաւաղութիւն կ'երեւայ. եւ սակայն բնագրի այս
աղաւաղութիւնը շատ հին ըլլալու է, մասամբ աք-
դէն թարգմանիկն գործածած, յին օրինակին մէջ.
Այսպէս է ինչպէս յիշեցնեմք՝ Միշնաթիկի վճռին
վերնագիրը՝ «Ջօհն Ե Միշնաթիկ»-ը (ինչպէս
ունի նաեւ G. M. V. A. զ փո. monographos, ինչպէս
իրաւամբ կը սրբագրէ Օպիան): — ԺԱՎ վճռուն
է ըստ հայոյն՝ «Ջօհն Ե Սէր», լատինականը ալ
ունի վճիռ. մը Quid est Amor? բայց անոնք
խօսքերն անեւեկին կայ շուրջին հայոյն հետ. ուստի
այս վճիռն հայոյն յատուկ կարծուեցաւ: Սակայն
եթէ քննենք այս վճռին խօսքերը, կը տեսնենք որ
հայոյն «Սէր» վճռին ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Ե-
նարեւնին «Բարեւ» վճիռը. (Mullach, XI.) Մեկ-
նութիւնն այս է. Հայը իւր յոյն օրինակին մէջ
վիլոն (բարեկամ) բառի տեղ վիլա գտեր է
(Բարեւանտիւն, միտութիւն եւն), որ «Եր» ալ
կրնայ աւանդուլ նաեւ արարք փիլա տեսեր է,
ուստի կը թարգմանուի ձօնաւ (տես այս բառի
վրայ՝ Ռաբին, էջ 46.) Եթովպ. «բարեկամ»
կ'ըսէ: — Ետեւի կը սահմանուի (Գ, 8) «աշխարհ
ապրելուն» ուր յոյնն է οἰκουμένης χάτοχος
(ստացող, բռնող, նուաճող.) յայտնի է ուրեմն որ
χάτοχος Ե-ն հայը հնոմոցոն (հիւրանիկ,
ապրելուն) կամ հնոմոցոն (հիւրանիկ, բռնեալ
եւն.) կարգադրէ: — Այսպէս նաեւ «Լուսին»
վճռին մէջ կը կարգադրէ (է, 5) «յաւերեկին նշա-
նակ», մինչ ըստ յունին ըլլալու էր՝ «տակն նշա-
նակ» (σημαίνει ερωτων). Հոս ալ հայը յոյն
բնագրին մէջ աճուն (յաւերեկ, յաւերեկին)
գտեր է փո. ερωτων. «Կնոջ վճռին մէջ (ԺԲ, 1)
կը գտնենք «աւն Բիշնաթիկ», ուր յոյնն է
ανδροεις επιθυμια, որ եթէ հայոյն տեսած
բնագրին մէջ ըլլար թարգմանուած պիտի ըլլար՝
«աւն ցանկաւ»-ը, կ'երեւայ թէ հոս հայն անործ
παρομυθια (միտութիւն) գտեր է. եւ այս
բանն կը հաստատուի անով, որ ձիշդ այս խօսքն
ունի Ρ ուրիշ տեղ մը՝ «Գեղեցիկ»-ը վճռին
մէջ ուր հայոյն մէջ չկայ:

Ասոր հիւրին է մեկնել: Բայց Բնչպէս
մեկնելու է ԺԲ, 6 խօսքը, ուր այժմու հայերէն
բնագիրը կ'ըսէ թէ Աղբաւթութիւնն ըլլայ «Լը-
գրտագրութիւն նշաւ» Այստեղ կամ աղաւաղ
յոյն բնագիր մը կար հայոյն առջեւ եւ կամ թարգ-
մանութիւնը շատ յաջող չէ: Գոյն օրինակը հոս
էպիտուն διδασχαλος կ'ըսէ («Ներդրում ուսու-
նէ» կամ «Լըգրտագրութիւն») որ յարմար է կ'երեւայ
թէ հայը διδασχαλια գտեր է («Լըգրտագրութիւն»
թիւն) եւ նաեւ էպիտուն, բայց այս վերջինս
«Ներդրում» իմաստով աւելի է, որով խօսքը միտա-
բութիւն մ'աւանդէ: — «Կաւորեալ» է ըստ հայոյն
(ԺԵ, 2) «Լը Ժողով» Այս բանն կրնայ ըստ
իւրեւան հայոյն գործածած յոյն բնագրին մէջն
ալ ըլլալ. բայց այժմու օրինակը կը կարդան
θαλασσης βερεδάρης (սոսնալագր Ժողով,

veredarius). Արդեօք այսպէս ալ չէր հայոյն օրի-
նակին մէջ, որուն նշանակութիւնը գուցէ մեկն-
ւումով թարգմանին՝ վերոյիշեալ թարգմանու-
թիւնը դրած ըլլայ անոր տեղ: Ասոր նկատման
որով բան մ'ըսել ի հարկէ չենք կրնար: — Աւելի
հիւրին է մեկնել ԺԶ, 3 խօսքն, որ նաեւ հա-
մար բնուած է թէ ըլլայ «նշաւիկը գերեզման»
Ասոր տեղ յոյն կ'ըսէ θρηκοσμενος տօրօս
(գործադրեալ, յարգեալ) Արդեօք հայը ոճա-
նիսման (հարգեալ) կամ նման բան մը չէ
տեսած: — Մեկնամարտիկն վճռին մէջ կ'ըսուի
թէ ըլլայ (ԺԷ, 2) «նշաւիկը գերեզման», որ կրնայ
ալ յարմարի գաղափարին: Բայց Գ, որ հոս միայն
կրնայ համեմատութեան աւանդել, այստեղ անի.
ἀγανονόετος θυμὸς (մարտադրաբար իրեւոյն,
սոսնալագրութիւն) Տարակոյ չկայ որ հայն հոս կոր-
գացեր է ἀγανιστοῦ θύμα (նահատակ շուն)
Ընդ նախաւանդ գտուար է մեկնել նոյն վճռին սա
խօսքը (ԺԸ, 5) «բախտի Բիշնաթիկ», ունչ կոր-
գացեր է հայը. արդեօք սոնորագր բառը: Չենք
կարծեր. վստի զի հոս ալ Գ կը կարդայ տօյն
παράπτωμα, (զոր հայերէն պիտի էր «աւելի» կամ
լաւ եւս «դժբախտ» բառով) թարգմանելով վստիզի
παράπτωμα կը շարձակե բուն «Կեանք, պարտու-
թիւն, սխալում, վրեպակ» եւն, եւ հայն բախտի
«Բիշնաթիկ» ըսելով այս բառը փոխարէլ աւանդ է:
Աւելի եւս գտուարին է նոյն տեղեւ յաջորդ
(ԺԹ, 5) խօսքը մեկնել, որ է «Լըգրտագրութիւն
Լուսնաւորութիւն», Գոյնն Տո ուրիշ բան մը կ'ըսէ.
περισσολπιζομένη μοῖρα, այսինքն՝ «փողակա-
նեալ ճակատագիր (մահաւ),» (սոսնալագրութիւն
յարմար, տես վարք Օպիանիկ տեսած տեղեւ
թիւնը) Հոս հայոյն «Լուսնաւորութիւն» ըսելը կամ
ուրիշ բնագիր մը չ'ենթադրենք, բայց եթէ մօրա
(բախտ, ճակատագիր), զոր այսպէս ընդհանուր
իմաստով մը փոխարէլ ըլլայ հայն. կամ ճշգ-
րայն եւս՝ մօրա (ճակատագիր) բառին տեղ
μύρος (գործարարութիւն, արիւծ եւն) տեսեր է
հայն: Իսկ ԲՆՉ է «Լըգրտագրութիւն» միտով թարգ-
մանութիւնն περισσολπιζομένη (փողակաւ)
բառին: Հաւանական այս կ'երեւայ ինձ հայր
«Լըգրտագրութիւն» հոս ընդհանուր իմաստով մը
գործածած կ'երեւայ, այն իմաստով՝ զոր յե-
տինք «գործարարութիւն» բառով կը բացատրեն: «Աւար-
դագրութիւն» կրնայ ալ թիւնի նման իմաստով
գործածուիլ (իր մեկնակիւն ծանուցեալ եւն):

Արեւմտեւ պիտի ենք քննի մը կ'եսեր ալ
իշխել: «Մշակ» կ'անուանուի (ԺԲ, 1) «ճառագր-
արեւմտեւ» որ չի յարմարի ստուգիւ: Արդ
որովհետեւ հոս յունարէն բնագիրը χարπών
(պոպոս արեւմտեւ) կ'ըսէ, տարակոյ չի մնար որ
հայն χարπών (պոպոս) ընդհանրապէս տեղ արած
(ճառագր) տեսեր է կամ գտեր իւր օրինակին
մէջ. Բիշն Ե-ն յարմար թէ նոյն Մշակ
ըլլայ (ԺԲ, 8) «ճառագր գրաւարար», որ բոլորովին
անարմար է: Արդ յունարէնին մէջ այստեղ կեցած
է օրնեւս παιδάγωγος (սոսնալագր արաւարար),
Այստեղն ապահովագրութիւն հայոյն գործածած օրի-
նակին մէջ աղաւաղեալ էր, նոյն իսկ այժմու Գ
ձեւագիրը աղաւաղ է հոս եւ ունի օրնեւս Աւստի

տարակոյս չկայ որ հայը հոս ոչ թէ ծրւոյն (թուշուն), այլ պարզապէս ծրա (խաճ) դասած էր: — Թերեւս այնչափ յաղի բացատրութիւն մ'ընտրած չէ թարգմանիչը, երբ «Գուն» զձեռն մէջ (ԹԹ, 7) գրած է՝ «սուսուս հանապարհադեան», թէ եւ յուսարեւն մեղէր բառն «սուսուս» ալ կը նշանակէ. (սոյին է՝ χαιτημερινη մեղէր) բայց կը նշանակէ բուն հոգ. մտածութիւն, փոյթ, ուսումն» եւն: Մուշակս այս խօսքը կը թարգմանէ՝ quotidianam meditatio. Ուրիշ քանի մը տեղերն աւելորդ կը համարիմ հոս յիշատակել: Հատ բան նշանակուած է արդէն մեր հրատարակութեան կից համեմատութեանց մէջ:

Ար Կրքենք հոս մեր քննութիւնն այն յուսով, որ ամբողջական եւ այժմու օրինակներէն

անկախ օրինակ մը գտնել կարելի պիտի ըլլայ: Անով միայն պիտի լեցունին հայ բնագրին քանի մը թերի մասերը, շատ մը աղաւաղմունք պիտի ուղղուին, եւ անով աւելի զտաշնելի բնագիր մը պիտի ունենանք ձեռքերնիս: Առ այժմ՝ կարելի չէր այս. վասն զի նոյն իսկ թիւ 739, որ 981 տարույ դրացիք մ'օրինակուած է (— թէ արեւոք Սեկունդոսի մասն ալ՝ այժմ՝ ինչորոշ նիւթ ընել չէր կրնար, —) թերակատար է, եւ չլնաւաւաւաւաւ քան միւս օրինակները:

(Մեջեւէն էլ անգլ.) չ. 8.

ՁԵՆՈՒՆՑ ԳԼԱԿԱՅ ՆՈՐ ՅՐԻՆԵԿ ՄԸ

ՁԵՆՈՒՆ ԵՂԻՍԿՈՂՈՍՆ ԽՈՍՔ

վասն առաջաւորին պահոց երկուշարթին եւ ի վերայ գիւտ նշխարաց սուրբ կարապետին

ՀԱՄԵՄ ԵՏՈՒԹԻՒՆ (ՎԵՐԸ)

21-տէր Թաւաթին 1616:

Եւ իբրեւ եկն սուրբն Գրիգոր, Եհոս ի սահմանս Հայոց, յորժամ գարձաւ ի Վեարացոց քահանայապետութեան ձեռնադրութենէ. եւ լուաւ եթէ Վահագնեան մահեան մնացեալ է յերկիրն Տորոսի. մահեան մեղաքանձ, ի սկիզբ եւ արծաթով. եւ բազում նուէրք մեծաց թագաւորացն ձաւանեալ անդ. ու թերորդ պաշտօն հաշակեալ անուանեալ վիշապաբաշն վահագնի. յաշարցն տեղիսն թագաւորացն Հայոց ի մեարս քարկեաւ. որ այժմ՝ քարուս կոչի. ի վերայ գետոյն Եփրատայ. որ անուան(ի) Արծնի. որ հանդէպ նայի մեծի լերինն Տորոսի. որ անուանեալ ըստ յաճախաշատ պաշաման տեղացն Աշտիշատ:

Զի ցայն եւս շին կային երեք բազինք ի նմա: Առաջի մահեան՝ վահագնեան: Երկրորդն՝ Ոսկեմայր սկիծին գիցն. եւ բազինն իսկ յայտ անուս անուանեալ՝ Ոսկեհատ ոսկեմոր գից:

Երրորդ մահեան՝ անուանեալ Ատողեկեան գիցն սենեակ վահագնի կարգացեալ ըստ յաճականին. որ ինքն է Ափրոդիտէս: Արդ գիւմնաց գալ սուրբն Գրիգոր զի քանդեացեալ զայն. զի տակաին եւս աղէտ մարդիկ զահէին անդ խառնակութեանց, եւ յայն եւս մնացեալ բազինս:

Եւ իբրեւ դարձեալ գայր ի կողմանցն Յուսաց, բարձեալ բերդ ընդ եւր զնշխարս ինչ սակեացն մեծի մարգարէին երանելոյն Յովննու. եւ դուրս վայրին քրիստոսի զԱթանազիէն: Եւ իբրեւ եկին հասն յաղթման մահեանին. մտ ի գետն Եփրատ. իբրեւ ձիոյ արշաւանք երկուս: Եւ ընդ փոքր ձորակ գետ անցանել կամէին. ընդ Հուր ինչ

Վեյնիդի պոքրէն-իւն 1832 որորոյ:

Եւ եկեալ յերկիրն Պաւլանեաց յաւանն մեծ Գրսանէ ի քաղաքագիւղն Կուսուս, ոմանք ի քրմացն անդ հանդիպեցան: (Տե՛ս էջ 23—25, Պատմ. Տաւրոսի). ԶԵՆՈՐ Գլակ, Վեյնիդի 1832.)

Թ. 1818, Փոխտունայ է յԱզաթ. անգղեղայ տես տպ. Վննետ. 1862, էջ 606, 10—24:]

[Ազաթ. էջ 606, 24—607, 4:]

[Ազաթ. էջ 607, 4—13:]

[Ազաթ. էջ 607, 14 նւն:]

Իբրեւ հեռացաք ի գետոյն իբր ձիոյ արշաւանք երկու կամ երեք, եւ իբրեւ մերձեացաք առ փոքր ձորակին, եւ կամեաք անցանել միարան եւ զնալ ի տեղն մահեանին, քանզի անդ իսկ էր խորհեալ.